

Den mest omstridte begivenhed i Nordslesvigs skolehistorie

Sprogforordningen af 18. december 1888

Af L. S. RAVN

For 80 år siden udstedtes »Anweisung für den Unterricht in den nordschleswigschen Volksschulen«. Fhv. stadsskoleinspektør *L. S. Ravn*, der i en årrække indgående har beskæftiget sig med slesvigske skoleforhold, analyserer i denne afhandling bestemmelsens forudsætninger samt den reaktion, den fremkaldte

Den 22. december 1888 udkom som en slags julegave i »Amtsblatt der Königlichen Regierung zu Schleswig« »Anweisung für den Unterricht in den nordschleswigschen Volksschulen«. Der findes endnu i Nordslesvig gamle mennesker, der husker dens fremkomst for 80 år siden og den skoledag, den 1. april 1889, da reskriptets bestemmelser trådte i kraft. Man havde i nogen tid ventet en skærpelse af forordningen af 1878, men hvad der nu blev budt den danske befolkning overtraf de værste anelser. Der herskede sorg i danske hjem, bekymring for fremtiden, men også harme over den behandling, magthaverne udsatte befolkningen i Nordslesvig for, og lidt efter lidt voksede beslutsomheden om at møde denne udfordring så kraftigt og virkningsfuldt, som det under de givne forhold var muligt.

I det følgende vil vi beskæftige os med anvisningens forudsætninger og tilblivelse, med de givne muligheder for at føre dens bestemmelser ud i livet efter ånd og bogstav, med den danske befolknings reaktion, og endelig bringe eksempler på tysk og dansk bedømmelse af det historiske dokument og dets virkninger.

Anvisningens forudsætninger og tilblivelse

Allerede den 19. februar 1864, få uger efter krigsudbruddet, ophævede den preussiske regeringskommissær, friherre v. *Zedlitz*, de danske sprogreskripter af 1851 og udstedte en forordning, hvorefter tysk skulle være eneste kirke- og skolesprog i samtlige blandede sogne i Gottorp, Husum-Bredsted amter og i Flensborg amt med foreløbig undtagelse af Vis herred. Også i Nordslesvigs byer og flækker blev tysk hurtigt

indført som undervisningssprog dog med nogen undervisning i dansk. Derimod gjorde man for landsbyskolernes vedkommende klogeligt holdt ved en linie Flensborg-Tønder. Der blev ganske vist ved patent af 16. juni 1864 pålagt lærerne i de rent danske dele af Slesvig at give 3 ugentlige tysktimer til de børn, hvis forældre måtte ønske det; men det var ikke andet, end hvad der i sin tid var fastsat ved en regeringsskrivelse af 26. maj 1840, der dog var blevet ophævet den 20. september 1850. Skønt hertugdømmet Slesvig i tiden 1864-66 blev styret nærmest diktatorisk, skete der på skolens område forbavsende lidt i de rent dansktalende egne i denne periode. I den tyske lejr foregik et opgør mellem slesvig-holstenerne, der ønskede selvstændighed under en augstenborger, og preusserne, der ville hertugdømmernes annektion.

Efter at Preussen den 3. juli 1866 havde besejret østrigerne ved Königgrätz, var vejen til annektion fri, og ved freden i Prag den 23. august 1866 overdrog kejseren af Østrig sine ved Wiener-freden erhvervede rettigheder til hertugdømmene Slesvig og Holsten til kongen af Preussen, men med det velkendte forbehold som løftet om fri afstemning i de nordlige distrikter indeholdt i § 5. Ved patent af 12. januar 1867 tog så kong Wilhelm af Preussen Slesvig og Holsten i besiddelse, og i en højtravende proklamation til indbyggerne udtrykte han håbet om, »at I vil velsigne det øjeblik, der har forenet eder med et større fædreland.« Allerede i februar 1867 krævedes det, at bl. a. nordslesvigske lærere, der var forblevet i deres embeder i ret stort tal, skulle aflægge troskabsed til kongen af Preussen. Da dette stred mod mange læreres samvittighed, og da man ventede, at Nordslesvig i henhold til § 5 ret snart ville blive givet tilbage til Danmark, ansøgte man på højeste sted om at blive fritaget for edsaflæggelsen, men fik kategorisk afslag. De lærere, der nægtede at aflægge eden, søgte nordpå eller overgik til andet erhverv; i perioden 1864-68 mistede Nordslesvig 98 lærere, hvoraf 61 søgte embede nord for Kongeå-grænsen. Imidlertid kan man konstatere, at der i 1868 i Nordslesvigs ene- og førstelærerembeder på landet sad udelukkende danskuddannede lærere, heraf kun nogle få dimitteret fra Tønder seminariums danske afdeling efter 1864. Forklaringen herpå er den kendsgerning, at der trods den store afgang var tilstrækkeligt mange danskuddannede lærere til at besætte de ca. 270 ene- og førstelærerembeder i Nordslesvig.

Den milde kurs fra 1860'erne blev i nogen grad skærpet ved en regeringskundgørelse af 4. september 1871, der indførte tysk som obliga-

torisk undervisningsfag i alle nordslesvigske skoler, dog ikke i de to første skoleår. Men fra det 3. skoleår skulle børnene have 6 timers tysk undervisning, og disse kunne, hvis forældrene fremsatte ønske herom, udvides til 8 eller 10 timer. I bekendtgørelsen hed det, at tyskundervisningen skulle lade nationalitet og modersmål være urørte. Hvis dette var sagt for at dulme gemytterne, så opnåede man ikke det ønskede; tværtimod medførte denne i og for sig ret mådeholdne instruks talrige protester fra forældrekredse, der på forskellig måde søgte at hindre dens gennemførelse, ganske vist uden noget resultat. For resten blev kravene ikke overalt ført ud i livet, simpelt hen fordi en stor del af lærerstanden ikke var i stand til at undervise fyldestgørende i faget.

I 1878 gik de preussiske skolemyndigheder imidlertid et betydeligt skridt videre.

I mellemtiden havde der i det i 1871 nyskabte tyske rige udviklet sig en vis krise, idet polakker, welfer, elsasser og danske var i færd med at finde sammen med det formål at hævde deres nationale egenart. Som et politisk modtræk kom i 1872 og 1873 en række sprogforordninger for provinserne Schlesien, Øst- og Vestpreussen og Posen, der på en ret hårdhændet måde trængte det polske sprog ud af folkeskolerne og med få undtagelser indførte tysk undervisningssprog i disse egne med betydelige polske mindretal. Det lå da nær også at kræve noget lignende for den danske befolkning i Nordslesvig.

Det var næppe helt tilfældigt, at den der tog initiativet til en skærpelse af sprogpolitiken i Nordslesvig var regeringspræsident *Karl Hermann von Bitter*, født 1813 i Brandenburg, 1869–72 overregeringsråd i Posen, Slesvig-Holstens regeringspræsident 1872–76. Han ville bort fra bestemmelsen om, at den hjemlige befolkning skulle have adgang til at ytre sig i spørgsmålet om skolesproget og havde ingen forståelse for, at enhver tvang på dette område ville øge spændingen i grænselandet. Selv om de nordslesvigske landråder – svarende til amtmænd – på dette tidspunkt frarådede en ophævelse af dansk undervisningssprog på grund af den stærke opposition, et sådant skridt givetvis ville fremkalde, fik kredsskoleinspektør *Johannes Petersen* i Åbenrå til opgave at udarbejde et udkast til en ny instruktion i den af regeringspræsidenten ønskede retning.

Nu var Johs. Petersen (1837–87) særdeles fortrolig med nordslesvigske skoleforhold. Han var dimitteret fra Skaarup seminarium, havde

været seminarielærer ved den danske afdeling af Tønder seminarium 1865–1876, hvor hans store kendskab til nordisk litteratur havde været højt skattet, og blev 1876 kaldet til kredsskoleinspektør i Åbenrå. I 1870'erne havde han efter regeringens opfordring foretaget flere inspektionsrejser til landsbyskoler i Nordslesvig og havde fremsendt ret mistroelige indberetninger om tyskundervisningens ringe niveau og lærernes mangelfulde kendskab til sproget, jfr. s. 84–85. Det måtte være nødvendigt, at faget fik tildelt flere timer, og den tvesprogede skole måtte regnes for en acceptabel løsning. I et responsum af 11. november 1876 foreslår han en nyordning med 16 danske og 14 tyske ugentlige timer. Men han fastslår klart, at en pludselig almindelig overgang til tysk undervisningssprog – alene med undtagelse af religion og nogle få danske sprogtimer – af pædagogiske grunde må frarådes. En sådan ordning ville virke skadelig på skolens arbejde, navnlig på undervisningen på yngste trin. Derved ville man nemlig stille de til rådighed værende lærere over for en opgave, som de i øjeblikket aldeles ikke magter og »was die Lehrer sündigen, die Schulen müssen es büssen«. (Hvad lærerne forser sig med, må skolerne undgælde for).

Petersens udkast fik tilslutning hos skoleråd ved regeringen i Slesvig *Andreas Matzen* (1818–79), 1849–50 og 1865–68 sognepræst i Bylderup, kendt som særlig virksom for at overføre sprogforordningerne for de østlige provinser til Nordslesvig. Derimod nærede den som embedsmand korrekte og besindige regeringsråd *G. C. Th. Kuntze* alvorlige betænkeligheder ved en sådan fremgangsmåde, og overpræsident *v. Scheel-Plessen* var afgjort modstander af at indføre tysk på yngste trin ud fra den betragtning, at undervisningen på dette trin naturligt måtte foregå på modersmålet. Der var langt fra enighed om nyordningen, og efter at akterne flere gange var vandret fra regeringen i Slesvig til den preussiske kultusminister Falk og tilbage, endte tovtækningen med et kompromis, der målt med forordningerne for de polsktalende områder – navnlig takket være Scheel-Plessen – måtte betegnes som mådeholdent, selv om forordningen set med danske øjne måtte betragtes med megen alvor.

I forordning af 9. marts 1878 bestemtes det, at tyskundervisning var obligatorisk for alle børn i de nordslesvigske folkeskoler, og at den fandt sted på ældste, mellemste og yngste trin med henholdsvis 7 og 7 ugentlige timer samt 6 halve ugentlige timer. Hertil kom på ældste trin anvendelse af tysk som undervisningssprog i 2 timer geografi, 1 time

hovedregning og for drengenes vedkommende gymnastik og på det mellemste trin 2 timer hjemstavnslære og 1 time hovedregning. Hermed var tysk ikke længere blot undervisningsfag; det var blevet undervisningssprog i op imod halvdelen af alle timerne. Og i § 6 hed det: Tysk som undervisningssprog for *samtliche skolefag* med mulig undtagelse af religion kan for enkelte skolers vedkommende på begæring af et flertal af skoleinteressenter af regeringen i Slesvig tillades indført og kan desuden på begæring af regeringen anordnes af overpræsidenten.

Denne sidste passus ses kun anvendt i et enkelt tilfælde (Rørkær i Tønder amt), hvor regeringen måtte godkende landrådets egenrådige dispositioner, om ikke embedsmanden måtte tabe ansigt. Men forordningen – og ikke mindst § 6 – gav de tyske myndigheder gunstige be-

tingelser for i al stilhed at favorisere det tyske sprog, således at der i en række af skolerne undervistes flere timer på tysk end forordningen påbød. Man må ikke glemme, at adskillige hjem med henblik på børnenes fremtid regnede det for en fordel, ja en bydende nødvendighed, at de unge blev fortrolige med det tyske sprog svarende til de krav, som deres videre uddannelse på forskellige områder stillede. Hertil kom, at det i visse kredse, ikke mindst blandt storbønderne, blev anset for fornemt og fint at lade børnene få en udvidet undervisning i tysk. Det skete navnlig efterhånden, som de oprindelig slesvig-holstensk indstillede gled over til at acceptere det rigstyske. Resultatet var, at over 40 skoler i det nuværende Tønder amt og i Åbenrå amt helt op til grænsen af Haderslev amt – som det fremgår af kortet side 72 – i løbet af 1880'erne blev fortyskede på nær religionsundervisningen og to danske timer. Det var med henblik på denne udvikling, H. P. Hanssen i en afhandling i »Højskolebladet« 1887: »Vor Stilling i Mellem-slesvig« råbte vagt i gevær, en afhandling, der vakte megen opmærksomhed p. gr. af dens pessimistiske tone.

»På Tønder-Løgumkloster egnen beder by efter by næsten enstemmig regeringen om at indføre udelukkende tysk skolesprog, og hver gang en kommune får sit ønske opfyldt, er det en spore for den næste til at gøre skridt i samme retning... Det tyske skolesprog i egnen nord for afstemningslinjen af 1867 er målestok for nationalitetsfølelsens styrke, fordi det er indført, hvor et flertal af skoleinteressenter har udtalt ønsker herom i en petition til regeringen... I kulturkampen har tyskerne haft overtaget, så langt historien går tilbage, og det er hovedgrunden til vore tab. Men *nu* har vi fået overtaget, og det styrker vor stilling umådeligt. De åndelige strømninger, der spores i den dansktalende del af Sønderjylland kommer *nordfra*. Men befolkningen nord for Flensborg-Tønder linjen mod Løgumkloster er »åndelig umyndige«. Vi må se den nøgne sandhed i øjnene, og her kræves bydende sammenslutning indadtil og agitation udadtil, for nationalfølelsen vækkes ofte først, når nationaliteten angribes.«

H. P. Hanssens udtalelse er i god overensstemmelse med påstanden om, at mange danske på daværende tidspunkt – og for resten også senere – hørte til de passive, der ustandseligt måtte holdes til ilden.

Kaftan kalder forordningen af 1878 en overgangsordning og påstår, at den fra første færd af var tænkt som sådan. I praksis viste det sig, at børnene lærte at læse dels efter den danske ABC, dels efter Schneiders Fibel, at hovedregning foregik på tysk, tavleregning på dansk, »ein Mischmasch der zwei Sprachen«, et miskmask, som hverken lærerne

eller børnene kunne være tjent med. Efterhånden skiftede han dog mening!

Som skoleråd glædede det ham, der som embedsmand så afgjort arbejdede på fortyskning af den nordslesvigske skole, at være vidne til, hvorledes tysk som undervisningssprog så sagtelig vandrede nordpå i Mellemslesvig. Nok gik det for adskillige for langsomt, men for Kaf-tan, der kendte den nordslesvigske mentalitet tilstrækkeligt til at vide, at man med tvang ovenfra kun opnåede det modsatte af det tilsigtede, syntes udviklingen lovende, hvis den bare fik lov til at foregå i ro. Men det var netop, hvad den ikke fik lov til!

Den 18. december 1888 underskrev overpræsident v. *Steinmann* den ny anvisning, der skulle blive skelsættende ikke blot for den nordslesvigske skole, men for den nationale kamp for dansk sprog og egenart, og som i dansk oversættelse lyder således:

§ 1. Undervisningssproget i alle almueskoler er i alle lærefag tysk, alene med undtagelse af religionsundervisningen; dog kan lærerne i det første skoleår, for så vidt og så længe det er fornødent, benytte dansk til at føre sådanne børn ind i det tyske sprog, som ved indtrædelsen i skolen endnu er fuldstændig ukyndige deri.

§ 2. I sogne med dansk kirkesprog meddeles religionsundervisningen i almueskolen i medfør af forskrifterne under § 3 på dansk, for så vidt det tyske sprog ikke allerede nu er kommet til anvendelse ved religionsundervisningen. Også i fremtiden kan der, hvor ønsket herom fremkommer i selve kommunen, af regeringen efter forholdenes stilling gives tilladelse til brugen af det tyske sprog ved religionsundervisningen.

§ 3. I skoler med dansk religionsundervisning fastsættes tallet på de ugentlige religionstimer gennemgående med den bestemmelse, at de to timer der herved kommer til, på det mellemste og øverste trin (i mellem og øverste klasse) meddeles på tysk. Ved repetérundervisningen for de børn, som om sommeren er fritagne for at besøge almueskolen, meddeles to af de til religion og sang bestemte halvtimer henholdsvis på dansk og på tysk.

§ 4. Med hensyn til skolebøger og undervisningsmidler har det i det hele sit forblivende ved de hidtilværende anordninger. Undervisningen i bibelhistorie gives for fremtiden på nederste trin overalt i tilslutning til bibelske billeder. I sprogundervisningen på det nederste trin (i underklassen) anvendes de første måneder til taleøvelser under benyttelse af genstande og senere af billeder, og først fra den fjerde måned af gives der læseundervisning på grundlag af den tyske væg- og hånd-ABC under fortsættelse af taleøvelserne.

Regneundervisningen gives i nærmeste tilslutning til det indførte regnehæfte og denne undervisning, i hvilken der til gavn for forståelsen i særlig grad trænges til en jævn og ligelig sproglig fremstilling, må i det første skoleår indskrænkes til talkredsen fra 1-20.

§ 5. De kongelige skoleinspektører og lærerne har i samkvem med børnene at betjene sig af det tyske sprog og at agte på, at dette også mere og mere sker i børnenes indbyrdes samkvem.

§ 6. Dene anvisning træder i kraft ved begyndelsen af sommerhalvåret 1889; imidlertid er regeringen bemyndiget til i enkelte tilfælde indtil videre at tillade undtagelser og at tilstede, at dansk som undervisningssprog beholdes i det hidtilværende omfang.

Slesvig, den 18. december 1888.

v. Steinmann.

Overpræsident, virkelig geheimeråd

Den fremstilling, som dr. Kaftan i sine erindringer har givet angående forordningens tilblivelse, er blevet godtaget af de fleste danske historikere og er nedfældet i de fleste danske værker om dette emne. Generalsuperintendenten mener med stor sikkerhed at kunne fastslå anledningen til, at det netop blev i december 1888, anvisningen så dagens lys. I efteråret 1888 fik påfaldende mange danske optanter efter ansøgning preussisk statsborgerskab, og det danske vælgerkorps blev tilsvarende forøget. Dette, mente Kaftan, skete næppe helt frivilligt. Det lå nær at søge en sammenhæng mellem det besøg ved det danske hof, som den unge kejser Wilhelm 2. lige havde aflagt, og hvor han muligvis havde lovet større imødekommenhed i optantspørgsmålet og lettere adgang for nordslesvigere til at blive preussiske statsborgere. Som modtræk skulle så statsministeriet i Berlin have presset energisk på for at fremskynde fortyskningen af den nordslesvigske skole. Det lyder ikke helt overbevisende, og beviser i form af dokumenter savnes fremdeles. Og de hovedansvarlige bag beslutningen, der altså var affødt af en givet politisk situation, var de to høje embedsmænd i Berlin: ministerialdirektør *Kügler*, det grønne bords mand, en ensopret bureaukrat, og gehejmeråd dr. *Schneider*, hildet i skolemesterligt snæversyn. De fjernede modersmålet fra den nordslesvigske skole og strøg hovedkuls de foreslåede 2 danske sprogtimer og udvidede til gengæld den danske religionsundervisning med 2 tyske; to skæbnesvangre fejlpositioner, begge foretaget i modstrid med overpræsidentens, regeringens og generalsuperintendentens indstilling. Denne sidste var i øvrigt i sidste fase ikke blevet rådspurgt, hvad han nok ikke uden grund følte sig brøstholden over.

Kaftans dom, som vi senere skal beskæftige os med, var uforbeholdent fordømmende. Men man spørger i dag sig selv, om hele hans fremstilling af sagens forløb er i overensstemmelse med de historiske

Theodor Kaftan (1847–1932), 1873–80 andenpræst i Åbenrå, 1880–85 regerings- og skoleråd ved regeringen i Slesvig, 1885–86 førstepræst og provst i Tønder, 1886–1917 generalsuperintendent (biskop) for Slesvig. Dr. theol. h. c. i Kiel 1888.

kendsgerninger, eller dækker den over hans egen andel i forarbejdet, er den med andre ord et led i hans selvforsvar?

Professor *Oswald Hauser* har i »Preussische Staatsräson und nationaler Gedanke«, 1960, givet en fyldig og på adskillige punkter fra Kaftan afvigende redegørelse, der til dels bygger på ikke tidligere offentlig tilgængelige akter fra det slesvig-holstenske landsarkiv i Slesvig, og som medfører, at adskillige opfattelser synes at måtte revideres.

Han dokumenterer for det første, at anvisningen ikke var affødt af en pludselig beslutning, men gennem 5 års forarbejde var blevet grundigt drøftet og overvejet, hvorved det viste sig, at de lavere embedsmænd var de mest pågående, mens f. eks. overpræsident v. Steinmann, der i 1879 havde afløst *Scheel-Plessen*, helst ville fare med lempe.

For det andet, at hovedårsagen til at sprogsagen i Nordslesvig efter forordningen af 1878 ikke kunne falde til ro med den tvesprogede skole, var den nationale tankes dynamik, der på dette tidspunkt var voksende og ikke lod sig tæmme. Og for det tredje, at en aggressiv presse øvede et stærkt pres på regeringen i Slesvig, så denne ikke kunne fastholde sin tøvende holdning.

I juni 1884 beskæftigede »Vossische Zeitung«, »Norddeutsche Allgemeine« og »Berliner Tageblatt« sig med de politiske demonstrationer efter slettelsen af § 5 og navnlig med nordslesvigernes organiserede udflugter til Danmark. Man hævdede samstemmende, at regeringen måtte stramme tøjlerne; det måtte ikke blot være dens ret, men dens pligt. Over for dette udbredte pressefremstød reagerede kultusministeren i Berlin og bad overpræsidenten om forslag til imødegåelse af den danske agitation. Vi har her et overbevisende vidnesbyrd om den indflydelse, som den offentlige mening også dengang udøvede på den preussiske regering, som man almindeligvis opfatter som nærmest autoritær.

På sin side afæskede overpræsidenten nu de fire landråder et resonsum angående en nyordning af den nordslesvigske skole. Landråd *von Tschirschnitz* i Sønderborg gik ivrigt ind for med alle midler at fremme tyskheden og anså indførelse af tysk som eneste undervisningssprog for aldeles påkrævet til imødegåelse af den pågående danske agitation.

Noget mere mådeholdent, men i princippet samstemmende med sin kollega ytrede sig også landråd *Schreiber* i Haderslev, mens landråderne i Tønder og Åbenrå frarådede drastiske forholdsregler. Det samme standpunkt indtog kredsskoleinspektør *C. A. Burgdorf*, Tønder. I for-

vejen havde dr. Kaftan som den i sagen kompetente regeringsråd den 6. august 1884 afgivet sit resposum, der netop med henblik på hans senere skarpe kritik er interessant. Han fastslår, at forordningen af 1878 ikke er tilstrækkelig effektiv, når det drejer sig om at lære nordslesviger ordentlig tysk. Dette mål kan kun nås ved, at der i samtlige nordslesvigske skoler indføres tysk undervisningssprog med undtagelse af religionsundervisningen og nogle danske sprogtimer. Endnu mere udtalt træder hans holdning for dagen, når han i sine randbemærkninger til landråd von Tschirschnitz' betænkning erklærer sig i det væsentlige indforstået med betænkningens kompromisløse, intolerante, danskfjendtlige indhold og hævder, at »en ændring gennemført en gang for alle tider grundigt og varigt« måtte anbefales. Danskernes reaktion ville hurtigt stilne af, mente han. Befolkningens ønsker var der ingen grund til at tage hensyn til; den fremherskende målsætning var den nationale omskoling gennem en bevidst sprogpolitik.

Men v. Steinmann forhastede sig åbenbart ikke. Der gik hele to år, hvor sagen nærmest stilledes i bero, før det næste fremstød sattes ind – igen fra pressens side. Hvem der egentlig stod bag disse angreb på regeringens nølen i det nordslesvigske skolespørgsmål, tør professor Hauser ikke sige, men at det drejer sig om ultra-nationalistiske kredse, der søgte at mobilisere den offentlige mening, er han ikke i tvivl om.

Den 26. august 1886 bragte »Flensburger Nachrichten« en artikel »Aus Nordschleswig«, der skulle ruske op i regeringens sendrægtighed i spørgsmålet om at indføre rent tysk undervisningssprog i Nordslesvigs folkeskole. Regeringen foretog sig dog i første omgang intet. Men så gik »Hamburgische Correspondent« i en artikel »Zur Sprachenfrage in Nordschleswig« i aktion den 5. november samme år. Under henvisning til den tyske kurs i de polske områder krævede bladet »die Beendigung des Systems der Nachgiebigkeit« og omgående indførelse af tysk som undervisningssprog i alle fag. Dagen efter fremkom i »Nord-deutsche Allgemeine« en artikel med samme overskrift og samme tendens.

Åbenbart under tryk af denne aggressive presse mente regeringen i Slesvig nu ikke længere at kunne tøve. Overpræsidenten foranlediger omgående foretaget en undersøgelse af, ved hvor mange skoler lærernes kvalifikationer i tysk tillader øjeblikkelig indførelse af tysk undervisningssprog. Indberetningerne synes at have været særdeles gunstige, idet man hævder, at ikke 10 % af lærerne vil være ude af stand til at klare

situationen, »hvis man i øvrigt tager tilstrækkeligt hensyn til lærernes formåen«, en vurdering, vi senere skal beskæftige os med.

Imidlertid trak sagen noget ud; først i efteråret 1887 henvender kultusminister v. Gossler sig igen til regeringen med spørgsmålet, »om det ikke var på tide« at ligestille den tvesprogede skole i Slesvig med de østlige provinser m. h. t. sprogundervisningen og undervisningssproget?

Det er denne ulyksalige parallelisering med forholdene i de polsktalende provinser, der igen presser på. Derovre i øst var der nemlig sket et afgørende skridt i retning af at udelukke det polske sprog af folkeskolen. Kultusminister Gossler havde i sin bekendtgørelse af 7. september 1887 beordret, at den polske sprogundervisning allerede fra vinterhalvårets begyndelse uden nogen undtagelse ved samtlige folkeskoler i provinsen Posen skulle falde bort og de derved frigivne timer anvendes til undervisning og øvelser i det tyske sprog. Og sidst i 1887 rejser »Nord-Ostsee-Zeitung« i en artikel »Von der Sprachgrenze im Norden« spørgsmålet, »om det ikke var på tide« også i det nordlige Slesvig at gribe til lignende forholdsregler. Man lægger mærke til ordvalget og har en anelse om, at det er bestilt arbejde! I januar 1888 anmoder så Gossler regeringen i Slesvig om et nyt forslag med udtalt sigte på at udskille det danske sprog både som undervisningssprog og som undervisningsgenstand med undtagelse af religionsundervisningen. Det var ikke til at tage fejl af; men det endelige udkast blev alligevel efter mange drøftelser og konferencer, hvori ganske rigtigt Kaftan som generalsuperintendent ikke deltog, et kompromis mellem forskellige opfattelser inden for regeringen – navnlig mellem gehejmeråd dr. Schneider og regeringsråd Kuntze. At de danske sprogtimer skulle falde bort var der principiel enighed om, men som en dårlig skjult og som det skulle vise sig psykologisk ganske forfejlet indrømmelse til den danske befolkning gik man ind for at udvide antallet af ugentlige religionstimer med to tyske. Afgørelsen var faldet; udkastet blev hurtigt godkendt i Berlin; den skelsættende anvisning, som man fra dansk hold i længere tid havde frygtet, skulle træde i kraft fra 1. april 1889.

Hvorledes var på det givne tidspunkt mulighederne for at føre anvisningens bestemmelser ud i livet?

Når regeringen i Slesvig mente, at tiden var inde til at foretage et så drastisk skridt til fremme af tyskheden, måtte den regne med, at de

vigtigste forudsætninger for denne gennemgribende foranstaltning var til stede.

For det første måtte man ud fra pædagogiske overvejelser finde klassedelingen og dermed klassekvotienten i grænselandet tilfredsstillende, så meget mere som der nu skulle undervises på et sprog, som langt de fleste hjem og børn stod ganske fremmede overfor. For det andet måtte regeringen anse lærerne ved de nordslesvigske skoler – og da navnlig ene- og førstelærerne på landet – for kvalificeret til at føre anvisningens krav ud i livet efter dens ånd og bogstav. Og endelig måtte den vurdere forholdene således, at »en ændring gennemført en gang for alle tider, grundigt og varigt«, som generalsuperintendent Kaftan i sine randbemærkninger til forslaget havde udtrykt det, kun ville fremkalde en kortvarig reaktion hos de danske forældre, dvs. at de ret hurtigt ville af-finde sig med den ny situation.

Ved at se nærmere på nævnte betingelser for anvisningens start bemærkes, at man i årene efter 1864 – vel nok i nogen grad under indflydelse af den i sin tid så lovpriste indbyrdes undervisning og på grund af lærermangelen – var indstillet på meget høje klassekvotienter, helt op til 100. Der var hverken i »Den almindelige Skoleordning« af 1814 eller i senere preussiske forordninger fastlagt nogen grænse for det højst tilladte elevtal i en klasse. Det eneste officielle var, at nybyggede skolestuer ikke skulle rumme flere end 80 børn. Man havde dog efterhånden indset det pædagogisk uholdbare i disse forhold og var gået i gang med at råde bod på den alt for høje klassekvotient. Det var selvsagt i høj grad et spørgsmål om penge, og med den preussiske administrations udtalte sparsommelighed i alt, hvad der angik folkeskolen, gik det kun langsomt. End ikke grænselandets særlige problemer, som de tydeligt tegnede sig efter anvisningen af 1888, kunne tilsyneladende tilskynde de høje skolemyndigheder til at sætte tempoet i vejret. Nedenstående oversigt dækker den del af Sønderjylland, der i 1920 under betegnelsen »De sønderjyske Landsdele« blev genforenet med kongeriget.

Oversigten viser, at over halvdelen af landsdelens landsbyskoler var énklassede. Det vil sige: Alle årgangene, fra de yngste til de ældste, blev undervist samtidigt. Denne skoleform blev på dette tidspunkt af skolemyndighederne anset for at være den normale for de mindre landsbyskoler.

Man var fremdeles i god overensstemmelse med de såkaldte Stiehl-ske regulativer af 1854, der fastslog, at »seminariets opgave ikke er at

uddanne lærere for videregående undervisning, men for den almindelige énklassede folkeskole. Man synes bevidst at have sigtet mod en decentralisering, mod »den lille skole«, men vel at mærke med én lærer og med en for os i dag usandsynlig høj klassekvotient. Også de 2- og 3-klassede skoler viser en klassekvotient på langt over 50. Endelig bemærkes, at 12 embeder i 1891 blev varetaget af ukvalificerede præparanter, mens 20 andenlærerembeder var vakante, en yderligere belastning for førstelæreren.

*Oversigt over klassedeling og børnetal
i Nordslesvigs 266 landsbyskoler i 1891.*

		Eenklassede skoler			
		børnetal			
Provsti:	antal	under 50	51-60	61-70	over 70
Haderslev	18	6	8	2	2
Tørninglen	36	17	10	7	2
Sønderborg	16	4	5	5	2
Åbenrå	30	18	4	6	2
Tønder	32	20	7	5	
Lø-Møgeltønder	12	6	3	2	1
Flensborg	3	1	1	1	
I alt	147	72	38	28	9

		Toklassede skoler			
		børnetal			
Provsti:	antal	under 100	101-20	121-40	over 140
Haderslev	30	19	7	4	
Tørninglen	22	16	4	2	
Sønderborg	22	9	7	2	4
Åbenrå	19	11	6	1	1
Tønder	8	4	3	1	
Lø-Møgeltønder	7	5		2	
Flensborg	2		2		
I alt	110	64	29	12	5

7 treklassede skoler: Gml. Haderslev 166, Starup 136, Tyrstrup 209, Hajstrup 143, Egernsund 254, Skærbæk 181, Rinkenæs 158.

1 fireklasset skole: Løjt-Kirkeby 230

1 seksklasset skole: Broager 263

Disse nøgterne tal giver et overbevisende indtryk af de vanskelige, opslidende forhold, landsbylærerne måtte arbejde under. Tilmed på et tidspunkt, hvor al undervisning – bortset fra religionsundervisningen –

skulle foregå på et fremmed sprog. Alt vedrørende skolen og lærerne var jo ellers ordnet, planlagt og påbudt i de mindste enkeltheder, som det skete i de berømte preussiske, såkaldte »Allgemeine Bestimmungen«, skolernes og lærernes ufravigelige grundlov, af 1872. Men når det gjaldt spørgsmålet om klassedelingen, der så afgjort hørte til de allervigtigste, men også til de økonomisk mest krævende, så satte man åbenbart kikkerten for det blinde øje og foretog sig intet, heller ikke i grænselandet. Vi kan i dag – og der er trods alt kun gået 80 år! – kun beundre lærernes flid og energi og det trods en mere end beskedent aflønning.

Under de årelange drøftelser og overvejelser vedrørende skoleforholdene i Nordslesvig møder man gang på gang udtalelser, der viser, at man også på højere sted var klar over, at der fandtes et problem, som ikke var løst og som vanskeligt lod sig løse på tilfredsstillende måde: spørgsmålet om lærernes kendskab til og fortrolighed med det tyske sprog. Det gjaldt i overvejende grad ene- og førstelærerne på landet, der i denne forbindelse sad i nøglestillinger. Det var nemlig Nordslesvigs bondebefolkning, der i århundreder havde været og stadig var danskhedens faste stok.

Statistik

over danskuddannede ene- og førstelærere ved Nordslesvigs
landsbyskoler i tiden 1868–1908

Provsti	Antal skoler	Antal danskuddannede ene- og førstelærere				
		1868	1878	1888	1898	1908
Haderslev	51	51	51	49	40	28
Tørninglen	59	58	59	55	26	11
Lø-Møgeltønder	21	21	21	20	13	8
Tønder	42	42	39	36	23	10
Als- Nørre- herred	9	9	9	8	7	3
Als Sønder- herred	15	15	15	13	9	5
Sønderborg	16	15	16	15	11	6
Åbenrå	51	50	51	49	32	14
Flensborg	5	5	5	3	0	0
	269	266	266	248	161	85
Tyskuddannede (skønsmæssigt)		3	3	21	108	184

Til danskuddannede lærere medregnes i denne forbindelse lærere udgået fra Tønder seminariets dansksprogede afdeling 1865–1885.

Tabellen viser, at mens antallet af danskuddannede landsbylærere i 1878 var 266, udgjorde det 10 år senere, i 1888, stadig 248. Da antallet af ene- og førstelærere i tiden 1868–1908 kun har ændret sig lidt – nogle embeder blev nedlagt, nogle få nyoprettet – kan man med ret stor sikkerhed aflæse det antal tyskuddannede lærere, der efterhånden, men som det ses *meget sent* fik ansættelse i disse embeder. Der kan derfor ikke herske tvivl om, at de danskuddannede lærere, hvad enten de var dimitteret før 1868 eller var udgået fra den danske afdeling i Tønder, i høj grad har været med til at præge den nordslesvigske landsbyskole. Tønder-lærernes uddannelse havde kun givet dem et ringe kendskab til tysk. Religion var med 7-5-5 ugentlige timer for henholdsvis yngste, mellemste og ældste klasse ikke blot et hovedfag; det var simpelt hen *hovedfaget*, hovedhjørnestenen for hele undervisningen og forberedelsen til lærergerningen. Og efter religion fulgte med 4, 4 og 5 ugentlige timer dansk som et klart nr. 2, mens tysk med kun 2, 2 og 3 timer lå på linje med andre læsefag. Et tydeligt billede af den placering og vurdering, som fagene tysk og dansk nød i den danske afdeling, får man ved at se nærmere på pensaaopgivelserne, undervisningsplanerne og dimittendernes eksamensbeviser. Endelig er der grund til at påpege, at »Lehrprobe«, praktikprøven, foregik på dansk.

Det siges udtrykkeligt, at man – også efter 1872 – ikke kunne forvente, at eksaminanderne i den danske afdeling kunne honorere kravet om en praktikprøve på tysk, så det måtte man se bort fra. Denne ordning blev endog den 21. december 1871 tiltrådt af hertugdømmets ny preussiske skolemyndighed »Das Königlich Preussische Schulkollegium für Schleswig-Holstein«. Ikke des mindre mødte de unge lærere jo kravet om at skulle undervise i eller på tysk i hverdagen; efter 1878 i op til halvdelen af timerne og efter 1888 i alle fag med undtagelse af religion.

Der foreligger da også talrige vidnesbyrd om, hvor dårligt udrustede disse lærere rent sprogligt var til at klare den opgave, de blev stillet overfor. Herom beretter blandt andre dr. Th. Kaftan, der som skoleråd 1880–85 flittigt besøgte de nordslesvigske skoler. En lærer, der oven i købet havde deltaget i et 6-ugers kursus i tysk ved Tønder seminarium, startede således en samtale med sine elever om den velkendte fortælling fra Schneiders »Kinderfreund« om solen og blæsten med følgende spørgsmål: *Was* lautet die Überschrift und *warum* ist hier die Rede?« Oplagte danismer! I en anden skole foregik en livlig samtale mellem

læreren og eleverne helt fornøjeligt og »es erfolgten geradezu Salven von Sprachfehlern, so dass es in der Schule nur so knatterte.« Sluttelig sammenfatter den lærde teolog sine indtryk fra de nordslesvigske skolars tyskundervisning således: »Stand es so noch in den achtziger Jahren, wie dann in den siebziger und sechziger Jahren!« Ældre kolleger morede sig endnu efter århundredskiftet med – i en sluttet kreds – at fortælle sjove historier fra »dengang«.

Foretog man sig da intet for at råde bod på disse, set med tyske øjne, højst utilfredsstillende forhold. Jo, man sendte de mest kvalificerede, dvs. de lærere, der efter kirkevisitatoriets skøn trængte mest dertil, på et 6-ugers kursus ved Tønder seminarium. Her gennemgik seminarielærer Johs. Petersen, den senere kredsskoleinspektør i Åbenrå, i seks ugentlige timer Schneiders Fibel og i forbindelse med læse- og udtaleøvelser foretoges nogle afskrivnings- og oversættelsesøvelser. Seminarielærer O. H. Rickmers tog sig i fem ugentlige timer af øvelser i oversættelse af Juhl og Noiesens læsebog og af taleøvelser i tilknytning til Winckelmanns billedtavler. Hertil kom enkelte elementære grammatiske problemer. Forstanderen ledede i de første uger hospitantordningen og underviste derefter i brugen af læsebogen af Keck og Johannsen.

Deltagerne fik efter den afsluttende prøve udleveret et vidnesbyrd, der bevidnede kursistens »sehr gute – gute – im Ganzen gute – befriedigende Befähigung zur Erteilung des Unterrichtes im Deutschen in Schulen mit dänischer Unterrichtssprache.« Man havde åbenbart nået meget i løbet af seks uger!

Derimod meddeler Tønder seminariums forstander, C. Fr. Richter, i 1877, at adskillige kursister trods en forbilledlig flid og stor arbejdsindsats kun har opnået et ringe udbytte. Grunden hertil må søges i den kendsgerning, at vedkommende møder på kursus med aldeles utilstrækkelige forkundskaber i tysk. Nu søger de ganske vist – for de flestes vedkommende i en forholdsvis fremrykket alder – at tilegne sig sproget til skolebrug, men uden større held. Selv om disse nordslesvigske lærere gentagne gange deltager i de korte tyskkursus, vil man næppe kunne forvente tilfredsstillende resultater. Samme vurdering anlægger Kaftan, når han på grundlag af sine mangeårige erfaringer kalder disse kursus, der for resten også blev afholdt ved seminariet i Segeberg, »eine mangelhafte Aushilfe, menn auch die einzig mögliche.«

Et førstehåndsindtryk af forholdene i de nordslesvigske landsbyskoler får man ved at studere seminarielærer Johs. Petersens ovenfor (s. 71)

omtalte indberetninger til regeringen i Slesvig om sine besøg i nævnte skoler i 1870'erne. Almindeligvis omtales lærerne som flinke og flittige, og det samme gælder for børnenes vedkommende. Men langt de fleste lærere magter hverken fagligt eller metodisk opgaven; enkelte – navngivne – betegnes i denne forbindelse som umulige. Og når man som i Egersund har to lærere til 210 børn, kan forholdene kun kaldes trøstesløse. Som et kuriosum kan nævnes, at Petersen fra sit besøg i Nustrup skole med en vis tilfredsstillelse fortæller, at *Hans Krügers* søn, »en prægtig fyr på 10–12 år«, og ligeså en niece af *Laurids Skau* klarer enhver udtalevanskelighed og taler tysk med iver. Under sit besøg i Gram har han fået det indtryk, at befolkningen der er meget »preusserfjendtlig«. Et lyspunkt i det ellers ret triste billede fra Haderslev amt er skolen i Sønder Vilstrup, hvor børnene synger »Heil dir im Siegerkranz«. Sønder Vilstrup blev betegnende nok den eneste skole i Haderslev amt, der så tidligt som i 1890 havde indført udelukkende tysk undervisningssprog, religionsundervisningen iberegnet.

Konklusionen af Petersens mange indberetninger er utvetydigt den, at det på daværende tidspunkt stod sløjt til med tyskundervisningen i de fleste landsbyskoler, at lærerne savner det fornødne kendskab til sproget, at den høje klassekvotient i høj grad hemmer arbejdet, og at antallet af tysktimer må forøges betydeligt, hvis fagets niveau skal hæves. – At der fandtes lærere – navnlig i byerne – der ivrig og overbevist tysk orienteret hilste anvisningen af 1888 velkommen og ihærdigt arbejdede for at føre den ud i livet efter regeringens mål og hensigt, skal ikke forbigås, men de var undtagelser, i hvert fald på landet.

På baggrund af det fremførte må det forbavse, at en undersøgelse foretaget på regeringens initiativ gav som resultat, at omkring 90 % af Nordslesvigs lærere i 1886 var i stand til at honorere kravet med hensyn til tyskundervisning. Denne vurdering står i skarp kontrast til et memorandum på 41 sider fra oktober 1887, der indeholder en eneste klagesang fra de stedlige myndigheder over den nordslesvigske lærers vanskelige stilling i skoledistriktet. Han finder aldeles ingen støtte hos de mange dansksindede skoleforstandere; end ikke præsten tør i sin egenskab af »*Ortsschulinspektor*« af hensyn til sit gejstlige embede yde ham virkelig rygdækning. Man må ikke forvente, at nogen indfødt lærer taler mere tysk i skolen, end han er forpligtet til. Uden for skolen betjener han sig i samkvem med børn og voksne af det danske sprog.

Enten måtte man bevilge lærerne i grænselandet særlige løntillæg til

dygtiggørelse, eller man måtte fremskynde ansættelsen af lærere sydfra, der hurtigere ville gøre tysk til det virkelige skolesprog end de indfødte lærere, og endelig måtte man afskedige de ældre lærere med pension, også imod deres egen og skoledistriktets ønske. Overpræsident v. Steinmann var da også under sine besøg i Nordslesvig nået til den overbevisning, at det tyske sprogs utilfredsstillende niveau i de nordslesvigske skoler navnlig skyldtes lærernes mangelfulde kundskab. Det gjaldt frem for alt om at aktivisere dem, dygtiggøre dem og øge den frivillige tilgang af lærere sydfra, der fremdeles foretrak den mindre problemfyldte tilværelse dernede. Overpræsidenten ville i overensstemmelse med de stedlige kredsskoleinspektører tilbyde grænselandets lærere bedre økonomiske kår, et særligt løntillæg til dygtiggørelse. Det drejede sig om ikke mindre end 45500 mark årlig. De penge ville være givet godt ud, mente forslagsstilleren; de ville bevare Nordslesvig for at blive Polen nr. 2. Men finansministeren var ikke modtagelig for argumentet. I besiddelse af den traditionelle preussiske sparsommelighed i alt, hvad der angik folkeskolen, afslog han 8. juni 1888 under henvisning til, at han manglede de fornødne fonds til det nævnte formål. Der kunne dog bevilges enkelte lærere, der gjorde sig særlig fortjent ved at fremme det tyske sprogs udbredelse i dansktalende områder et personligt gratiale at udbetale med års mellemrum. Overpræsidenten måtte år efter år gentage sin tovtækning med Berlin for at bevare disse beskedne særtillæg, der kun beløb sig til i alt mellem 5000 og 9000 mark årligt. For de preussiske skolemyndigheder synes en nøgtern vurdering af lærerproblemet ikke at tegne et optimistisk billede, navnlig i betragtning af, hvor omfattende og kategorisk lærernes opgave i fremtiden tegnede sig. Alligevel skulle anvisningen, der udelukkede modersmålet af Nordslesvigs skoler, træde i kraft fra 1. april 1889.

Allerede den 12. april 1889 henvendte konsistorialpræsident dr. *Mommsen* i Kiel sig direkte til kultusministeren med en indtrængende anmodning om for religionsundervisningens skyld at bibeholde 2 danske sprogtimer på mellemste og ældste trin. Ministeren lod skrivelsen gå til udtalelse hos overpræsidenten, der ved sagens fremsendelse var blevet forbigået. Nu havde v. Steinmann været modstander af den endelige redaktion af forordningen af 1888, men fra det øjeblik, den var trådt i kraft, holdt han stejlt fast ved dens bestemmelser og var for hvert år mere utilgængelig for enhver indrømmelse. Her møder vi vel nok den mest ærgerrige og danskfjendtlige embedsmand i Nordslesvig, *Claus*

Heinrich Christian Stegelmann, født i Elmshorn, kredsskoleinspektør i Haderslev fra 1879 til 1894. Denne mand havde Steinmann tillid til, og det var denne mands kompromisløse indberetning, som overpræsidenten lagde til grund for sit svar, hvori han på det bestemteste frarådede v. Gossler enhver eftergivenhed, da en sådan ville få uheldige følger, politisk og moralsk. Man var på højeste sted blevet opmærksom på den tjenstivrige embedsmand og ministeren foreslog overpræsidenten at dekorere tyskhedens energiske tjener i grænselandet. Da han året forud havde fået »Roter Adler-Orden 4. Klasse« tildelte ministeren ham et personligt gratiale på 300 mark. Det har vel nok foranlediget ham til at fremture med endnu større iver, navnlig i bestræbelserne for at mistænkeliggøre præster for deres danske sympatier og kræve de umedgørlige afskediget som »Ortsschulinspektør«. I sin iver for hurtigst muligt at fortyske den nordslesvigske skole forlangte han, at det sidste kvarter af de danske religionstimer skulle bruges til at sammenfatte det læste på tysk. For en bagatel indstævnedes han lærere til tjenstlig forhør og foranledigede adskillige afskediget. Næppe nogen har vist større foragt for det danske sprog, tilsidesat den danske befolknings berettigede krav så hensynsløst og farete så hårdt frem mod de indfødte lærere som Stegelmann, ikke mindst under samarbejdet med den unge landråd i Haderslev 1892–1900, dr. *Karl Mauve*. Mange åndede befriet op, da kredsskoleinspektøren i 1894 blev forflyttet til Bielefeld, forfremmet til »Schulrat«.

Der er også grund til at se på de nordslesvigske præsters stilling til de skolespørgsmål, anvisningen af 1888 havde skabt. Den har sikkert for adskillige været vanskeligere end man i almindelighed har givet udtryk for. Præstens fornemste og egentlige opgave var og er at være sjælesørger for sin menighed, og det budskab, Jesu Kristi kirke har at bringe, henvender sig til alle uanset nationale skel. Vil præsten lyde sit kald som sjælesørger, må han kende befolkningens mentalitet og tale til menneskene på deres modersmål, som han af både menneskelige og kirkelige grunde må ønske bevaret. Men som den stedlige skoleinspektør var den nordslesvigske præst forpligtet til at fremme tyskheden og til at følge myndighedernes anvisning om at udelukke modersmålet af skolen, bortset fra religionsundervisningen. Dermed var mange præster bragt i en konfliktsituation, der blev yderligere skærpet derved, at myndighederne nægtede de to danske sprogtimer, der var forudsætning

for den danske religionsundervisning. Og da det så blev overladt til forældre med dansk hjemmesprog allerede fra første skoledag – oftest for at spare børnene for dobbelt huskestof – at vælge udelukkende tysk religionsundervisning, dukkede spørgsmålet om tysk konfirmationsforberedelse, tysk altergang, tysk gudstjeneste for børn fra dansktalende hjem op og skabte alvorlige problemer, som ingen præst kunne undgå at føle sig personlig engageret i. Støttede præsten kravet om to danske sprogtimer, var han udsat for – trods alle forsikringer om det modsatte – af pressen og højere myndigheder at blive stemplet som national upålidelig.

At adskillige præster var villige redskaber i fortyskningens tjeneste og endog fik personlige gratiale herfor, vil ikke kunne benægtes, og deres forhold til den stedlige menighed kunne ikke forblive upåvirket heraf. Stort set søgte og fandt nok mange præster rygdækning i den formentlig lutherske – i dag for længst forladte – lære om lydighed over for øvrighedsstaten, også i samvittighedsspørgsmål. Vi ser, at selv så retsindede og betydelige gejstlige som provsterne *Schmidt*, *Svenstrup*, og *Reuter*, Broager, der dengang regnedes for gejstlighedens førere, i problemfyldte situationer kun gik til den grænse, hvor de som statens lydige tjenere bøjede sig for statens krav, også hvor disse næppe kunne bringes i overensstemmelse med en sjælesørgers pligter over for sin menighed.

Blandt de præster, der i sin tid trådte varmt og djærvt i skranken for modersmålets ret i kirke og skole skal nævnes pastor *Nicolaj Christian Nielsen*, Sommersted, *Hans Schlaikier Prahl*, Gammel-Haderslev, og provst *Göttig*, Åbenrå. Det var den slesvig-holstensk orienterede, særprægede provst *Göttig*, der så vist ikke var gode venner med det danske sprog, der bedømte situationen rigtigt, da han på dr. Schneiders forsikring om, at Nordslesvig om bare 20 år ville være tysktalende skal have svaret: »Herr Regierungsrat, setzen Sie ruhig eine Null hinzu!«

Den danske befolknings reaktion

Gustav Johannsen gør i Sønderjyske Årbøger 1889 stillingen således op: Sprogreskriptet af 18. december 1888 formåede ikke at kue de danske nordslesvigere. De mindedes de trøstesfulde ord: Men just som de tænkte, hun var i bånd og bast, da lo hun så hjertelig, at alle lænker brast. Man lo vel ikke, men man sluttede sig sammen, flokkedes mand ved

mand. Den nordslesvigske vælgerforenings bestyrelse sendte et opråb til skoleinteressenterne om at andrage om tilbagekaldelse af anordningen af 1888 og bibeholdelse af 1878-ordningen. Over 10.000 underskrev petitionen og *P. Skau*, Bukshave, *R. Clausen*, Smedager, og *Witzke*, Hjortholm, overrakte den til overpræsidenten, der kort efter svarede, at man ikke skønnede det nødvendigt at bibeholde det danske undervisningssprog i den nordslesvigske folkeskole. På en henvendelse fra 3 medlemmer af fællessynoden for hertugdømmet til kultusminister v. Gossler svarede denne med at stadfæste overpræsidentens afvisning. Heller ikke en henvendelse fra nordslesvigske provstisynodeudvalg til konsistoriet i Kiel gav resultat. »Man måtte tømme det bedste bæger, som magthaverne var i stand til at byde« ... »Dødsdommen var vel forkyndt, men dens fuldbyrdelse vil aldrig magtes udført.«

De to deputerede i den preussiske landdag, *Hans Lassen* og *Gustav Johannsen*, stillede et andragende til deputeretkammeret, og det kom til forhandling i landdagen den 10. marts 1889. *Gustav Johannsen*, der var en mester i at operere med historiske argumenter, motiverede på ypperlig vis andragendet og bad til slut kammeret øve retfærdighed og give sandheden æren. Men andragendet blev forkastet. Tilbage var nu kun selvhjælp.

Efter at modersmålet var udelukket af skolerne og henvendelserne til Slesvig og Berlin havde vist sig resultatløse, opfordrede de nordslesvigske dagblade befolkningen til at tage fat på hjemmeundervisningen. »Dannevirke« gav praktisk anvisning hertil og »Flensborg Avis« udgav en hjemmestavebog i 9000 eksemplarer. Samtidig udsendtes »Sønderjysk Sangbog for Børn« i i alt 12.000 eksemplarer. Det var dette lille uanselige hæfte med i alt 57 numre – flest morgen- og aftensange – der fik kredsskoleinspektør *Mosehuus*, Åbenrå, til under 5. marts 1889 til skolerne at fremsende sålydende instruks:

Det pålægges lærerne straks at fratage skolebørn, der befinder sig på skolen eller er på vej til skole de danske sanghæfter, der er udgivet af »Flensborg Avis«s redaktion under navnet »Liederbuch für Kinder«.

I 1892 udkom »Stambogs-Vers«, trykt hos C. K. Thillerup i Flensborg. Da landråden i Sønderborg fik øje på den lille bog i rødt bind, mente han åbenbart, at den måtte anses for at være så farlig for den nordslesvigske ungdom, så han anså det for sin pligt at gøre den kongelige regering i Slesvig opmærksom på dens eksistens. Abteilung für Kirchen-

und Schulwesen i Slesvig tog da også sagen alvorligt og sendte bl. a. til kredsskoleinspektør *Schlichting* i Haderslev følgende skrivelse:

Den kongelige landråd i Sønderborg har gjort os opmærksom på den hos K. B. Thillerup i Flensborg trykte bog »Stambogs-Vers«, der efter hvad De har oplyst er skrevet på dansk. I bogens første del forherliges det danske sprog som modersmål; der udtales håb om en genforening af Sønderjylland (Südjutland) med Danmark, og ungdommen bliver tilskyndet til at holde ud og fatte mod, indtil dette håb kan virkeliggøres. Bogen bliver benyttet af skolens ungdom.

I denne anledning anmodes De om at gøre lærerne i Deres distrikt opmærksom på bogen og pålægge dem straks at fratage barnet bogen, hvis det tager den med på skolen. De bør tage bogen i forvaring, indtil den måske af barnets forældre kræves udleveret.

Schow

Der er grund til at lægge mærke til skrivelsens sidste punktum. Det tyder på en retstats respekt for privatejendom, som man ikke uden videre kan tilegne sig.

Kredsskoleinspektør *Schlichting* tøver ikke længe, men sender følgende skrivelse til distriktets sognepræster i deres egenskab af lokalinspektører:

Til de herrer skoleinspektører fremsender jeg omstændende forordning fra regeringen til orientering og videre bekendtgørelse. Jeg anser det for nødvendigt, at lærerne fra tid til anden undersøger børnenes skoletasker og i særdeleshed har deres opmærksomhed henvendt på de såkaldte »Stammbücher«.

(Dansk oversættelse)

Schlichting

I oktober 1890 begyndte formanden for Sprogforeningens bogudvalg, fhv. lærer Mathias Andresen, at udsende »Illustreret Børneblad for Nordslesvig« for at skaffe børnene god læsning på modersmålet. Der blev udskrevet opgaver til hjemmestile, som københavnske studenter hjalp at rette og Sprogforeningen uddelte boggaver: ABCer, fædrelands-historier m. m.

Den sidste danske privatskole i Nordslesvig, frøken Taubers pige-skole i Haderslev, var blevet lukket i 1888, men nu begyndte vandre-lærer-arbejdet med friskolelærer *Kasper Jensen* og den unge *Henriette Gubi* som idealistiske og uforfærdede ledere. De preussiske myndigheder lagde dem mange hindringer i vejen, og kredsskoleinspektør *Stegelmann* prøvede i 1891 at forbyde deres virksomhed; men forbudet måtte ophæves, da der ikke var lovhjemmel herfor. Omsider fandt man dog et påskud: Dansk måtte regnes for et fremmedsprog, og under-

visningen i fremmede sprog fandt sted i de offentlige skoler og kun der.

Den opgave at sende unge over konfirmationsalderen på danske efter- og højskoler blev selvsagt efter 1888 særlig betydningsfuld og antallet af disse skolars sønderjyske elever steg da også støt år efter år, særlig efter at den nystiftede »Sønderjydske Skoleforening« trådte vejledende til og ydede økonomisk hjælp til opholdet. Disse unge blev efterhånden de bedst udrustede og mest aktive inden for den danske bevægelse. Det viste sig, at netop forordningen af 1888 vakte mange slumrende kræfter til dåd i arbejdet for at afbøde de farer, som anvisningen unægtelig frembød.

Endnu i 1896 opgav regeringen i Slesvig antallet af klasser med dansk religionsundervisning til 349, og selv om dette efterhånden blev lavere, var der et ret stort behov, som det kneb med at få dækket. Dr. Kaftan mødte da også op ved de nordslesvigske seminariers afgangsprøve for om muligt forlods at sikre sig dansktalende dimittender til skoler med dansk religionsundervisning.

Det står også klart, at man fra den yderliggående tyske lejr meget gerne så den danske religionsundervisning forsvinde ud af skolen. Man fandt uden om officielle anordninger eller cirkulærer en vej, der viste sig velegnet. Man tilbød hjemmene adgang til at bortbytte de 4 danske religionstimer mod 2 tyske, således at der ved siden af dansk religionsundervisning skulle gives udelukkende tysk religionsundervisning (4 ugentlige timer) til de børn, hvis forældre fremsatte ønske herom – selv om holdet kun talte 2 elever. Det gav børnene 2 fritimer og læreren 2 ekstra aflønnede overtimer. Når der så samtidigt blev fastslået, at børnene ikke på forhånd var forpligtede til at lade sig konfirmere på tysk, forstår man, at adskillige hjem, der ikke var særligt nationalt interesserede, lod sig friste til at modtage tilbudet, og at der efterhånden ikke var få skoler, hvor denne ordning vandt indpas. Det var en udvikling, som man fra dansk hold så med nogen bekymring på.

Tysk og dansk bedømmelse af sprogreskriptet og dets virkninger

Den sidste kredsskoleinspektør i Åbenrå (1912–19), *Claus Schacht*, tog i »Schleswig-Holsteinisches Jahrbuch« 1920 i en artikel »Die Volksschule« den preussiske skolepolitik varmt i forsvar, herunder også forordningen af 1888. Indledningsvis hedder det:

»Den der fordomsfri ransager historien, må i dag nære det varme ønske, at de ny magthavere ved Nordslesvigs overgang til Danmark vil øve samme tilbageholdenhed og på samme måde tage hensyn til befolkningens ønsker, som den preussiske skoleforvaltning altid har gjort! Man kan fuldtud forstå tilsynsmyndighedernes vægring ved at give efter for danskernes krav om danske sprogtimer ud fra den betragtning, at den danske agitation kun ville have benyttet eftergivenhed på dette område som anledning til at stille nye krav.« Og om lærerne skriver Schacht: »Efter 1867 fik alle lærerne embeder i den preussiske skole; den der kender den danske vælgerforenings hetzkampagne må med stor bekymring se fremtiden imøde for de lærere, der vil blive i Nordslesvig.« (De benævnes i øvrigt *talrige svage karakterer*).

Kun én præst i Nordslesvig trådte åbent i skranken for regeringens skolepolitik. Det var pastor *Hans Hinrich Pries* i Uge. På grund af ret graverende forseelser var han kommet på kant med hele menigheden, der indsendte en ansøgning om hans afskedigelse til konsistoriet i Kiel. I denne situation skrev pastor Pries et varmt forsvar for regeringens sprogpolitik. Som tak herfor fik han en gave på 300 mark, og ansøgningen fra Uge menighed blev syltet. Kort efter fremdrog Gustav Johannsen sagen i den preussiske landdag med det resultat, at præsten kort efter blev forflyttet til Holsten.

Thomas Otto Achelis kalder sprogreskriptet af 1888 den mest omstridte begivenhed i Nordslesvigs skolehistorie og beklager, at man ikke kunne overvinde sig til at indføre 2 danske sprogtimer som støtte for religionsundervisningen. Han mener, at det netop var på grund af sprogforordningen, at danskerne i Haderslev i tiden derefter kunne hævde sig, ja notere fremgang. Som konklusion af sine betragtninger udtaler han:

»Man kan i længden ikke lukke øjnene for den kendsgerning, at den preussiske skolepolitik i sit væsen ikke var nogen original frembringelse, men at danskerne Regenburgs¹ indstilling i denne har fejret sin opstandelse.«

Hans Delbrück, tysk historiker og politiker, skriver i »Preussische Jahrbücher«, år 1907:

»Ministerialdirektor Kügler troede, at blot man gik tilstrækkelig energisk og udholdende til værks, kunne man ved hjælp af folkeskolen ændre den nationale holdning hos en befolkning, med andre ord gøre Nordslesvigs danske til tyskere. ... Anvisningen af 1888 gav den indtil da ret magtesløse danske agitation velkomment materiale. At fortrænge modersmålet af undervisningen føltes utåleligt, og agitationen for en genforening med Danmark voksede i takt med følelsen af forurettelsen.

I et gensvar til professor *Adolf Metz*, Hamborg, der uden forbehold forsvarede den preussiske skolepolitik i Nordslesvig og beskyldte anderledes tænkende for landsskadelig virksomhed, udtaler Hans Delbrück i 1911:

Tre generationer er forløbet siden anvisningen af 1888 og ikke et eneste barn er gennem skolen vundet for tyskheden. At vi driver sprogpolitik er jo netop, hvad irredentisterne² ønsker! Vi har kun opnået, at den dansk orienterede ungdom i stadig større tal vandrer over grænsen for på dansk jord på de danske folkehøjskoler at møde deres danske modersmål. Og de tyske lærere i Nordslesvig føler sig isoleret i deres distrikt, så de af al magt søger bort, og der ikke synes at være mulighed for en rodfæstet tysk lærerstand.

1. *Th. A. Regenburg*, f. 1815 i Åbenrå. Som leder af kirke- og skolesagerne i ministeriet for Slesvig var han den drivende kraft ved udstedelsen af de danske sprogreskripter af 1851.
2. *irredentist*: en, der virker for befrielse fra fremmedåg, i denne forbindelse fra preussisk herredømme.

Generalsuperintendent dr. *Theodor Kaftan* har i sine erindringer fra 1924 fralagt sig ethvert ansvar for anvisningen af 1888 og har kritiseret den med skarpe udtalelser. Han anså den for den største politiske dumhed, det preussiske skolestyre havde gjort sig skyldig i. Over for Berlin hævdede han, at den var didaktisk forkert, kirkeligt uheldig og politisk så stor en fejl, så der nok ville gå 20 år, før den kunne gøres god igen. At det kirkelig set ikke gik så galt, som han havde regnet med, skyldtes bl. a. den stab af ældre lærere, der levede deres liv på dansk og befolkningens reaktion mod sprogreskriptet – navnlig ved hjælp af Sprogforeningen. Denne forening var stiftet i 1880, men havde hidtil haft ringe betydning; nu efter 1888 blomstrede den vældigt op. Den var ikke blot mellemlid, når den konfimerede ungdom sendtes til Danmark, men tjente også med held den hjemmenes gerning at råde bod på det af skolen forsømte. Således skete det, at kirken i Nordslesvig skyldte Sprogforeningen tak her, hvor skolen lod den i stikken. Den preussiske Nordmarkpolitik har erstattet sagkundskab med teori og klogskab med nationalt skryderi. Kaftan vedkender sig en udtalelse om, at fædrene til anvisningen fortjente et mindesmærke på Skamlingsbanke blandt danskhedens forkæmpere og citerer ordret *Mackepreng*: »Nordslesvig 1864–1909«, side 283:

»Det kan uden overdrivelse siges, at der ikke har været nogen bedre agitator for den danske sag end den preussiske regering og dens embedsmænd«.

Kaftan var klar over, at der hvor skolen og hjemmene lever i kamp om børnenes sjæle, der er hjemmene gennemgående de stærkeste. Han hævder, at han kæmpede energisk for, at kirken ikke måtte bruges i politikens tjeneste og var klar over, at netop de to tyske religionstimer, der var blevet lagt oven på de fire danske, både faglig og politisk var fejlpositioner, da de af den danske befolkning aldeles ikke ville blive modtaget som en indrømmelse, men tværtimod som et forsøg på ad denne vej at nå frem til tysk konfirmation, tysk gudstjeneste, med andre ord en trussel mod den danske gudstjeneste. Kaftan var som født nordslesviger tilstrækkelig fortrolig med dansk mentalitet og åndsliv til at erkende, at tiden ikke var moden til så drastiske indgreb og var overbevist om, at anordningen måtte bære sit store ansvar for, at den danske presse, som den selv sagde det, førte den 3. slesvigske krig og gjorde det dygtigt og fanatisk, ofte med en blanding af ironi og sarkasme men med det resultat, at Grev *Rantzau*, Rastorf, gehejmeråd *Neuber*, Kiel, og overborgmester *Todsen*, Flensborg, i det preussiske »Herrenhaus« få måneder før verdenskrigen i 1914 samstemmende udtalte, at Nordslesvig i 1914 var mere dansk end i 1886. De søgte en syndebug og fandt den i den nordslesvigske gejstlighed og dens ledere. Men, hævder Kaftan, det var falsk adresse, for præsterne repræsenterede tværtimod det sidste bånd, der knyttede de nordslesvigske danske til helheden, til kirken; det var den preussiske skolepolitik, der måtte bære hovedskylden.

Meget tyder på, at denne vurdering er den rette. Efter at de talrige akter angående denne politik er blevet tilgængelige på landsarkivet på Gottorp, ligger det nær i den stærke, uforbeholdne kritik af ophavsmændene til reskriptet af 1888 at se et selvforsvar, idet Kaftan åbenbart med fuldt overlæg skjuler den andel, som han vitterlig i sin tid som regerings- og skoleråd havde i anvisningens tilblivelse. Den myndige og energiske øverste leder af kirken var overbevist om, at undervisningen i kristendom måtte gives dansktalende børn på deres modersmål, og at kravet om to danske sprogtimer var berettiget ud fra den betragtning, at disse timer måtte være forudsætning for, at denne undervisning kunne svare til sit formål. Men satte han noget ind for at opnå en sådan ændring af reskriptet, der for ham som kirkens mand dog måtte være et samvittighedsspørgsmål? Kredsskoleinspektør *Johs. Mosehuus*, Åbenrå, påstod i sin tid over for H. P. Hanssen, at Kaftan stiltiende fandt sig i den trufne ordning, fordi regeringen belønnede

hans tavshed med opfyldelsen af hans ønske om at flytte det gamle bispesæde i Slesvig til Kiel. Lad være, at det er vanskeligt at bevise; men det er en kendsgerning, at generalsuperintendenten nægtede at være ordfører for den deputation, der på 77 nordslesvigske præsters vegne i 1893 skulle bede kultusministeren om to fattige danske sprogtimer. Nej, som statsembetsmand gik dr. Kaftan helt og fuldt ind for en så hurtig og effektiv fortyskning af den nordslesvigske skole som muligt. Det siger sig selv, at to så modstridende målsætninger ikke kunne forenes i samme person på så udsat en post, uden at det medførte angreb og mistro fra både dansk og tysk side. Og det var, hvad generalsuperintendenten kom ud for, hvilket han i øvrigt heller ikke lægger skjul på i sine erindringer. Selv om det falder noget uden for emnet, fristes man til at minde om, at en mand, der ud fra mange års erfaring skulle kende Nordslesvig så godt som nogen, meget stærkt bebrejder danskerne, at de i 1919 ikke ved en tosidet overenskomst med Tyskland forhandler sig til en delingslinje, da de herved – man fristes til at citere: *»Wie durch nichts anderes den Besitz Nordschleswigs für alle Zeiten gesichert hätten.«* En så begavet mand måtte dog vide, at det på daværende tidspunkt politisk var aldeles ugørligt. Kaftan ville en grænse adskilligt længere mod nord og bruger stærke, nærmest hadefulde ord om dansk chauvinisme. Han slutter: *»Nu er vi desværre på grund af danskernes uretfærdige fremgangsmåde tvungen til igen at gå i kamp. Mange blandt os holder fast ved Kongeåen.«* Det synes nærliggende, at den bedømmelse af dr. Kaftan, som også danske historikere på grundlag af hans erindringer var nået til, i ikke ringe grad må revideres.

Anvisningen af 1888 betød tydeligvis en skammelig nedvurdering af modersmålets naturgivne og selvfølgelige plads og samtidig en opgivelse af enhver tanke om de to sprogs ligeberettigelse. Den blev derved et talende vidnesbyrd om den af tysk nationalisme i både militære og civile kredse skabte og med årene stadig mere udtalte overbevisning om tysk forrettighed og overlegenhed. Dermed brød den tyske kultur med sin gamle humanistiske tradition, der var grundlagt på erkendelsen af, at den sande kultur kun er mulig og kun trives på frihedens, den personlige udfoldelses og tolerancens grund. Det var derfor, at nogle få af datidens ypperste tyske kulturpersoner måtte tage afstand fra de metoder i behandlingen af mindretallene, som sprogreskriptet af 1888 står som et typisk eksempel for.

Det er ejendommeligt at konstatere, at man udelukkede modersmålet

af Nordslesvigs skoler 25 år efter krigen i 1864, og at man 25 år senere måtte indrømme, at det tilsigtede resultat, ungdommens fortyskning, endnu ikke var opnået; mange mente snarere tværtimod. På det sidste danske årsmøde i Haderslev få måneder før verdenskrigens udbrud i 1914 kunne H. P. Hanssen – henvendt til det stormægtige Tyskland – slutte sin tale med Hostrups vers:

*Du kan vel kro dig af døgnets kår
og af sejren, de har dig skabt,
men du fører en kamp imod tusind år,
og i den har du visselig tabt.*

Anvendt litteratur:

Sønderjyllands Historie fremstillet for det danske Folk, 1930-43, bd. 5.

Hanssen, H. P.: Et Tilbageblik 2, 1928-34.

Mackeprang, M.: Nordslesvig 1864-1909, 1910.

Jessen, Franz von: Håndbog i det nordslesvigske Spørgsmaals Historie, 1901.

Kaftan, Theodor: Erlebnisse und Beobachtungen, 1924.

Hauser, Oswald: Preussische Staatsräson und nationaler Gedanke, 1960.

Sønderjyske Årbøger 1889, 1890, 1891, Gustav Johannsen: Nordslesvig i (henholdsvis) 1888, 1889, 1890.

Landesarchiv Schleswig, Abt. 301 – Abt. 309.

Ravn, L. S.: Danskuddannede folkeskolelærere under preussisk styre, 1966.